

ŽODŽIO VIENOK DALIA

Chačėinesanga per darbus (kaip jau este girdėję) nieko neužslūžijame, nei pelnome, bet vienokigi be gerų darbų [...] ant šio svieto negalime būti WP 148v,30–33.

ESMINIAI ŽODŽIAI: skoliniai, paveldėtoji leksika, kodifikavimas.

Straipsnyje apžvelgiamas žodžio *vienok* vartojimas dabartinėje kalboje, išryškinamos pagrindinės funkcijos, svarstomi formų ir reikšmės raidos dalykai, atskleidžiama kodifikavimo istorija. Šių temų nesiekama iširti nuodugniai, straipsnio tikslas kitoks – iškelti klausimą dėl žodžio *vienok* kodifikacijos, paskatinti išsamesnius tyrimus ir diskusijas dėl jo vertinimo bendrinėje kalboje.

1. Visuose norminamuosiuose dabartinės lietuvių kalbos darbuose žodis *vienok* laikomas bendrinei kalbai netinkamu. Štai *Dabartinės lietuvių kalbos žodyne* jis pažymėtas kaip neteiktinas (gretinamas su lenkų *jednak*) ir siūlomas keisti jungtuku *tačiau* (DLKŽ 2000: 930), *Lietuvių kalbos žodynas* jį taip pat laiko skoliniu (LKŽe, *sub voce*). Kaip neteiktinas vertinys jis pateko ir į Valstybinės lietuvių kalbos komisijos *Didžiųjų kalbos klaidų sąrašo* (DKKS) Žodyno skyrių (www.vlkk.lt/lit/lt/klaidos/zodyno3):

1.3.12. **vienok** = bêt, tačiau, vis dėlto: Buvo jam visokių valandų, vienok (= bet, tačiau, vis dėlto) jis nepalūžo.

Tos pačios svetainės Konsultacijų banke skelbiamas straipsnelis *Ar taisyklinga sakyti „vienok jis nepalūžo“* (<http://www.vlkk.lt/lit/3599>). Į antraštės klausimą jame atsakoma: „Netaisyklinga. **Vienok** – nevartotinas vertinys iš rusų ar lenkų k. Nuolaidos ir priešpriešos reikšme vartotini kiti lietuviški žodžiai. Todėl **vienok** taisoma: **bet, tačiau, vis dėlto**, pvz.: *Buvo jam visokių valandų, vienok* (taisoma: **bet, tačiau, vis dėlto**) *jis nepalūžo*.“

Lietuvių kalbos instituto Kalbos konsultacijų kompiuteriniame banke į klausimą „Kodėl peikiamas žodis ‘vienok’?“ atsakoma: „Šis žodis yra grynas vertinys iš rusų k. ‘odnako’. Turime tos reikšmės savų žodžių ‘tačiau’, ‘vis dėlto’.“ (<http://www.lki.lt/lki/kkb/zodis.php?selectzodis=vienok>)

2. Nepaisant pusės amžiaus (žr. 9 skyrių) taisyčių istorijos, žodis *vienok* ir toliau vartojamas ne tik sakytinėje, bet ir rašytinėje kalboje. Į *Dabartinės lietuvių kalbos tekstyną* (DLKT, žiūrėta 2014 11 10) pateko 277 jo pavartojimo atvejai, net 215 – iš publicistikos tekstų.

Kaip rodo tekstyno medžiaga, žodis *vienok* dažniausiai eina sudėtinių sujungiamųjų sakinių, kurių dėmenys susiję priešpriešos santykiu, jungtuku (a) arba nuolaidos santykius reiškiančių prijungiamaisiais laikomų sudėtinių sakinių porinio (dvigubo) jungtuko antrąja, postpozicine, dalimi (b). Štai tik keli tokios vartosenos pavyzdžiai:

- a) *Lenkų literatūros dvasia gali mums ir nepatikti, vienok ji šilta, ji kvepia 'lotynų kultūros glūdumu'; Pasaulyje regėdamas daug blogio, V. Bubnys vienok netampa nei pesimistu, nei ciniku.*
- b) *Nors klaidėdama ir nesuprato tos meno versmų gilumos, vienok buvo pripratę ją priimti; Nors ir nesidžiaugiau dėl šio susitikimo, vienok neišsidaviau; Iš lietuvių, nors keletas sunkiai sirgo, vienok nenumirė nė vienas; Kad ir kokios nepalankios būtų objektyvios sąlygos, vienok, negalima savo naujo gyvenimo pamatų rėsti ant įskilusios žemės.*

Kita, tekстыne ne taip dažnai atsispindinti žodžio *vienok* funkcija – stiprinamoji dalelytė, einanti po jungtuko o sudėtiniuose priešinamuosiuose sakiniuose, pvz.:

Ištisi mėnesiai buvo sausi ir saulėti, o vienok visi stipriai sirgo; Nestebėtina, iškreipti gyvybiniai principai ilgai siautė mūsų krašto erdvėje: o vienok tautos dauguma, prisirišusi prie kilnių idealų, kovoja.

Gana dažnai žodžiu *vienok* pradedamas savarankiškas šalutinis sakiny. Tokiais atvejais jis atlieka jau ne tiek jungtuko, kiek diskurso žymiklio vaidmenį, pvz.:

Be lietuvių, Klaipėdoje veikia dar vokiečių muzikų grupė. Vienok jų veikime nematyti nuoširdžių meno intencijų; Šalies biudžetas gali prarasti didelę pajamų dalį ir vietoj ekonominio pakilimo gali grėsti bankrotai. Vienok toksai įstatymas skatina tiesiogines užsienio investicijas; Atrodė, kad kelionė truko visą amžinybę. Vienok viskas baigėsi gerai.

Šiuose ir kituose panašiuose pavyzdžiuose nagrinėjamas žodis gauna įvairių modalinių reikšmių. Galbūt tai atspindi ir polinkis rašant jį išskirti pauzę žyminčiais kableliais, pvz.:

Čia yra labai liūdnos prognozės. Gal jau taip blogai ir nebus. Vienok, advokatai tikrai neturėtų nerimauti, nes kam jau kam, o jiems darbo, atrodo, tikrai netrūks; LDK laikotarpį tyrinėja įvairių sričių mokslininkai: istorikai, menotyrininkai ir t.t. Vienok, rašytinių šaltinių, o dar labiau ikonografijos, aprašančių XIII–XV a. Lietuvą – labai mažai.

Paieškos sistemoje *Google* įvedę žodį *vienok* taip pat gauname gausybę jo vartosenos pavyzdžių (žiūrėta 2014 12 03). Daugelis jų artimi šnekamajai kalbai. Nagrinėjamojo žodžio vartoseną juose dar įvairesnė. Šioje kalbos atmainoje dalelytė *vienok* priešinamuosiuose sakiniuose eina ir su jungtukais *bet* (a), *tačiau* (b), pvz.:

- a) *na cia greit visi susiguglina,nelabai ka priklausinesis.bet vienok,koks cia ato-pats neseniai tik toki pamaciau,del to ir idomu,ar lt jie jauzinomi? (<http://www.motomanai.lt/moto-forumas/moto-tema.8294.page-1.html#pid388139>); Na, o kuo naujesnis anime, tuo daugiau psichodelikos. :) Bet vie-*

nok kai žiūri šituos filmukus – matosi kuriose vietose japonai kompleksuoja :) (www.army777.lt/forum/viewtopic.php?f=16&t=2145&start=15).

- b) *Tiesą sakant, paroda mano akyse nebuvo itin pompastiška, tačiau vienok smagių netikėtumų pažėrė į valias. (www.games.lt/g/news.news_full/35486.2?sev=part); Pergale yra pergale...tačiau vienok gaila, kad reikėjo losti trečia seta (www.doublefault.lt/naujienos/Nesijaudinkit,%20laimėjom;/5).*

Rasta ir tokių sakinių, kuriuose dalelytė *vienok* vartojama nuolaidos šalutiniame sakinyje po jungtuko *nors*, pvz.:

Kalbant apie maudymąsi ežeruose: keistas ten vanduo – iš toliau mėlynas atrodo, nors vienok, nusimaudžius mėlynas nepatampi :). (www.aphex.lt/2008/07/tatrai/); Android, na nepasakyciau kad clavinovos skambesys labai jau plastmasinis, anaipol net... :) Nors vienok jei yra galimybiu, tikras klepas nepamaisytu :). (www.programing.lt/gitaraforumas/viewtopic.php?f=11&t=1596).

Žinoma, internete yra ir tokių žodžio *vienok* vartojimo pavyzdžių, kuriuos sunkiau paaiškinti vien vidiniais lietuvių kalbos raidos dėsniais, pvz.:

Kokia neteisybė, vienok, / Kas gražiausia – taip reta, taip trumpa... / Pasimetusi siela galop / Prie tikėjimo kojų suklumpa. (zaliazole.lt/kuriniai/perziureti/17750); Ale drasi vienok mergina. Netraukia, stabdžiu nera, bet vistiek savo eiga iki Autodinos nuvaziavo :) (www.skundailt.com/skundai-ausegra-ne-taiso-automobilius-o-sugadina-11504-komentarai).

Ši trumpa apžvalga rodo, kaip įvairiai žodis *vienok* vartojamas dabartinėje rašytinėje kalboje.

3. Aptarkime žodžio *vienok* kodifikaciją. Ar tikrai jis be atodairos peiktinas ir guitinas iš bendrinės kalbos? Manychiau, kad ne. Ir štai kodėl.

Pirma, nagrinėjamas žodis negali būti tiesioginis skolinys iš lenkų kalbos dėl fonetinių priežasčių: lietuvių *vien-ok* ir lenkų *jedn-ak* šaknų garsinis santykis nėra dėsningas.

Antra, skirtinga ir šių šaknų sandara: lenkų *jedn-* kildinama iš samplaikos, kurią sudariusi įvardinės kilmės stiprinamoji dalelytė **(j)ed-* ir skaitvardžio šaknis **inv-*; lietuvių *vien-* atitinka tik pastarąją (žr. Sławski 1952–1956: 544).

Trečia, žodis *vienok* ir jo variantai lietuvių kalboje gausiai vartojami nuo pirmųjų raštų¹ iki mūsų dienų. Jis žinomas visuose senosios lietuvių raštų kalbos variantuose: vakariniame – Martyno Mažvydo raštuose, Wolfenbüttelio postilėje, Baltramiejaus Vilento vertimuose, Jono Bretkūno darbuose, *Margaritoje Theologicoje*, Danieliaus Kleino ir vėlesnėse gramatikose, *Lexicon Lithuanicum* ir visuose vėliau Prūsijoje išėjusiuose didesniuose žodynuose; vidurio – Mikalojaus Daukšos vertimuose, Merkelio Petkevičiaus katekizme, Jokūbo Morkūno postilėje, Samuelio Baguslavo Chylinskio Biblijos vertime ir kt.; rytiniame – Konstantino Sirvydo *Punktuose sakymų* ir žodynuose, Jono Jaknavičiaus evangelijų vertime, Roberto Belarmino katekizme.

Ketvirta, šio jungtuko variantų užfiksuota berods visose lietuvių kalbos tarmėse (žr. LKŽe, *sub voce*).

¹ Lenkų priešinamasis jungtukas *jednak* taip pat imtas vartoti tik XVI a. raštuose; senojoje (XIV ir XV a.) lenkų kalboje užfiksuota tik šia reikšme vartojama ilgesnė forma *jednako* ir jos variantai (žr. Słownik 1960–1962: 150).

Visa tai skatina žodžio *vienok* kilmės ieškoti ne svetur, o pačioje lietuvių kalboje. Akys visų pirma krypsta į bendrašaknius gausiai iš senovės vartojamus būdvardžius ir įvardžius *vienokas*, *vienokias*, *vienokis*, *vienoks*.

4. Esami lietuvių kalbos etimologijos žodynai maža ką nauja nagrinėjamo žodžio kilmės klausimu tepasako.

Ernsto Fraenkeliio etimologijos žodyne (1965: 1242) jungtukas *vienok* neminimas, tačiau rašoma apie būdvardžius *vienokas*, *vienokias*, *vienokis*,rieveiksmį *vienokiai*. Jie vedami iš lietuvių *vienas*. Wojciecho Smoczyńskio etimologijos žodyne (2007: 748) jungtukas *vienok*, įvardis *vienoks* irrieveiksmis *vienokiai* nuosekliai laikomi hibridinės darybos atitinkamų lenkų kalbos žodžių kalkėmis (bet ne tiesioginiais skoliniais!). Naujasis *Senosios lietuvių kalbos etimologijos žodynas* (vok. *Altlitauisches etymologisches Wörterbuch*, žr. ALEW) {v} raidės žodžių dar, deja, nepaskelbė.

5. Gerokai daugiau rūpimu klausimu randame apibendrinamuosiuose žodžių darybos darbuose. Atitinkamų lietuvių kalbos būdvardžių ir įvardžių daryba bene išsamiausiai aptarta Prano Skardžiaus ir Sauliaus Ambrazo. Nė vienas jų nemano, kad šių būdvardžių ir įvardžių darybos su priesaga **-āk-* tipas galėtų būti lietuvių kalbai svetimasis, pasiskolintas. P. Skardžius rašo: „priesagos *-oka-* darinių daryba yra didžiai sena“ (1996: 135). Pasak S. Ambrazo, „reliktinis skaitvardinių būdvardžių su *-(i)okas*, *(-a)* pobūdis lietuvių kalboje rodo, kad šis darybos tipas yra gana senas.“ (Ambrazas 2011: 95). Jis siejamas su atitikmenimis ne tik slavų, bet ir germanų (go. *ainaha*, s. vok. a. *einac* „vienintelis“), italikų (lo. *ūnicus* „vienintelis, ypatingas“) bei iranėnų (s. i. *ēkaká-* „vienintelis, vienišas“) kalbose (ten pat, 112 ir lit.). Vėliau atitinkamus būdvardžius ir įvardžius lietuvių kalboje ėmę stumti nauji vediniai su priesaga *-(i)op-* (pvz., *trejopas*, *keleriopas*).

Taigi darybos pobūdis leidžia manyti, kad žodis *vienok* padarytas pagal seną baltišką, o gal ir indogermanišką būdvardžių darybos tipą.

6. Toliau apžvelkime morfologinius šio žodžio variantus. *Lietuvių kalbos žodyno* 19-tas tomas jų pateikia nemaža. Tuos variantus galima suskirstyti taip: 1) *vienok* ir *vienog*; 2) *vienoki* ir *vienogi*; 3) *vienokie*; 4) *vienokig*; 5) *vienokigi*; 6) *vienokiai*, *vienogiai*. Trumpai aptarkime jų kilmę.

Visų pirma pasakytina, kad formas su baigmeniu {g} esu linkęs laikyti rašybos, o ne morfologijos variantais, galbūt atsiradusiais atkuriant menamai žodžio gale suduslėjusį priebalsį (hipernormalizacija). Tokių formų dažnai pasitaiko XIX a. pabaigos ir XX a. pradžios (Simono Daukanto, Jono Basanavičiaus, Antano Juškos) raštuose, *Varpo* publikacijose. Nepagrįstą šių jungtuko variantų rašybą aptarė Kazimieras Būga (žr. 9.1 skyrių).

Dabar apie kitus variantus. Akivaizdu, kad forma *vienok* (1) yra sutrumpėjusi iš ilgesnės – greičiausiai iš *vienoki* (2). Pastarosios kilmė lietuvių kalbotyroje aiškinta keleriopai. K. Būga panašiasrieveiksmių formas *tolì*, *artì*, *ankstì* siejo su metatoniją patyrusia *o-* kamieno vienaskaitos vietininko forma su galūne **-oi* (Būga 1961: 690). Jonas Kazlauskas aiškino jas kilusias iš *i-* kamieno vienaskaitos vietininko su ilga galūne **-ēi* (Kazlauskas 1968: 153). Šiuo metu, rodos, visuotinai sutariama, kad žodžio galo ilgieji balsiai indogermanų kalbose turi tvirtagalę (cirkumfleksinę) priegaidę (plg. Kortland 1975: 21tt, 1985; Villanueva Svensson 2011; Pronk 2012), todėl J. Kazlausko pasiūlytos interpretacijos tenka atsisakyti. Vis dėlto ir K. Būgos

aiškinimas susiduria su nemažais sunkumais, nes lieka nepagrįsta tvirtapradė prievieksmių žodžio galo intonacija. Ją paaiškinti taip pat būta bandymų (žr. Klingenschmitt 2008; Jasanoff 2009), tačiau ir jie nėra iki galo įtikinami. Taigi gretiminių formų su *-i* ir *-ie* (*vienóki* ir *vienókie*) tarpusavio santykis dar nėra pakankamai paaiškintas² (prie tokios nuomonės prieina ir Danielis Petit, išnagrinėjęs prievieksmio formų *ankstì* ir *ankstiē* santykį, žr. Petit 2005: 147).

Dar kitokią nuomonę dėl formos *vienóki* (ir **vienókia*) yra paskelbęs Zigmantas Zinkevičius (1981: 169): šią formą jis laiko būdvardžio bevardės giminės nominatyvu-akuzatyvu, iš kurio vėliau išriedėjęs jungtukas *vienók*.

Forma *vienokie* (3) yra dėsningai išriedėjusi iš senojo *o*-kamienio įvardžio/būdvardžio *vienokas* vienaskaitos vietininko (lokatyvo) su galūne **-oi*; plg. prievieksmius *tókie* „toku oru“, *anókie* šiaurės ir pietų žemaičiuose.

Prie *vienoki* priaugus pabrėžiamajai dalelytei *gi* susidarė forma *vienokigi* (5), vėliau sutrumėjęs į *vienokig* (4).

Jungtukas *vienokiai* (6) yra turbūt vėliausiai konversijos būdu radęsis iš tokio paties pavidalo prievieksmio, su priesaga *-ai* padaryto iš įvardžio/būdvardžio *vienokis* ar *vienokias*.

7. Nėra paprasta paaiškinti, kaip kilo priešinamoji jungtuko *vienok* reikšmė. Toliau pateikiamas vienas iš galimų aiškinimų.

Būdvardiškai vartojami priesagos **-āk-* vediniai iš šaknies *vien-* gavo reikšmę „toks pat, vienodas“; susidariusią įvardinės reikšmės „toks, tam tikras“ pagrindą, pvz.: *Ir visi vienoką dvasišką gėrimą gėrė* Bt1PvK10,4 (LKŽe, *sub voce*); *Žemė tuomet turėjo vieną kalbą ir vienokius žodžius* Skv1Noz11,1 (LKŽe, *sub voce*). Tapatumo reikšmę „taip pat, vienodai“ iš pradžių, matyt, išlaikė ir imtos prievieksmiškai vartoti jų linksnių formos. Iš jų išriedėjusios formos *vienok* pirminę tapatumo reikšmę dar galėtume įžvelgti šiuose lietuvių senosios raštijos pavyzdžiuose:

Jei norint bus naktis częfa: Alba atpencz rita meta: Wienok schirdis maczei Diewa: Tikes nerupefczudama MžG II 342,7 (Plg.: *Und ob es werd bis in die nacht / und wider an der Morgen / Doch sol mein hertz an Gottes macht / verzweiueln nicht / noch sorgen*).

Neffa afferomis iei miektumbifi wienok dūczo: Bet ir Palaβais tu nepaffimegsti. MžG II 540,6 (Plg.: *Quoniam si voluisses sacrificium, dedissem utique, holocaustis non delectaberis*).

Taip vartojamą dalelytę ir jungtuku virstantį ar jau virtusį prievieksmį *vienok* galėtume palyginti su vėliau iš atitinkamų būdvardžių su priesaga *-(i)ai* padarytu prievieksmiu, pvz.:

[Dievas] *perleidžia saulei savo užtekėt ir žibėt ir geriemus, ir piktiemus vienokiai* SP I 347 (LKŽe, *sub voce*); *Tos bitės, kaip vienos, teip ir kitos, vienokiai apsieina* Nz. (LKŽe, *sub voce*).

Adversatyvinė (priešpriešos) nagrinėjamų formų reikšmė galėjo susidaryti joms einant po priešinamojo jungtuko dėl sintaksinių ryšių reanalizės – prievieksmį (dalelytę) atsiejus nuo veiksmazodžio ir priskyrus prie jungtuko. Tokiais atvejais jis galėjo palaiapsniui perimti jungtuko semantiką, o vėliau ir funkciją, pvz.:

² Už naudingas pastabas ir nuorodas šiuo klausimu nuoširdžiai dėkoju Migueliui Villanuevai Svenssonui.

Chaczeinefanga per darbus (kaip iau este girdeijen) neka neußflußiame nei pelname, bet wen a kigi be gierru darbu fha ant fcha fweta negalime buti WP 148v,30–33

mufu Ewangelikamus riagis daiktai prießus / iog Wießpatís Chríftus wiena karta ant' križiaus afierawoios / o wienok' ii kiek' dienos afierawoia ant' altoriaus pagalei iftatima io. DP 509,6–9 (Plg.: náßym Ewángelikom zdádza fie rzeczy przeciwne / że Pan Chrystus raz fie ná Krzyżu ofiárował / á pr z ed f i e go co dzień ofiáruia ná ołtarzu / według wstáwy iego. WuP 554,24–26).

Ir gerokai vėlesnių laikų pavyzdys:

Kas norint, tikėdamas ing mane, numirs ant to svieto amžinai, ale vienokiai po majestotu muno gyvas būs S. Dauk (LKŽe, *sub voce*).

Adversatyvinė jungtuko reikšmė ypač išryškėja tais atvejais, kai pats siejamų sakinių turinys yra priešingas (vienas predikatas neigiamas arba kuriuo nors atžvilgiu neatitiko kito), pvz.:

Jr ieigu ußmirsch, efch wen a ik tawens neußmirschiu WP 164r,31

Tiefa iog žmogus ira newalniku Diėwo kayp kiti futwerimay: wienok dawe iam Wießpats luofiby / idant kayp noris daritu pagal sawo noro. SP I 326,21 (Plg.: Prawda że człowiek ieft niewolnikiem Bożym / iáko inne ftworzenia: i ed n á k dał mu Pan wołność / áby iako chce czynił / według fwego w podobania).

Dar palyginkime panašiai vartojamą vėlesnį, iš priesagėto prieveiksmio kilusį jungtuką:

Seniukas noris nedrįso, vienokiai ant prašymo Jono visą savo apsakė gyvenimą Rp (LKŽe, *sub voce*)

Tokiuose kontekstuose taip pat galėjo formuotis jungtuko *vienok* reikšmės „vis vien, vis dėlto, nepaisant to“. Tam tikrais raidos tarpsniais neatmestina ir slaviškų funkcinių šio žodžio atitikmenų įtaka. Jo vartojimas senuosiuose raštuose ir tarmėse bei semantikos raida dar laukia atidaus tyrimo.

8. Pažiūrėkime, ar aprašytoji žodžio *vienok* formų ir reikšmių raida turi atitikmenų lietuvių bei kitose kalbose.

8.1. Lietuvių kalboje panašų raidos kelią yra nuėjęs artimos reikšmės žodis *vienat*. Kilęs sutrumpėjęs būdvardžio *vienatis* ar **vienatas* (priesagos *-at-* vedinių iš skaitvardinio įvardžio šaknies *vien-*) linksnio (vietininko?) formai, senuosiuose raštuose jis vartojamas kaip dalelytė „vien, tik“ (a) ir kaip išskirties sakinių jungtukas (b, plg. dabartinius *vien, tik*):

a) *tada welinas tų makinimų Eglas f: didei maifchia, ir ape tai wenat rupinafsi ir ant ta ftawi wifsu filu fawa, idant kaip tą makšlą galeitų apiaurinti papeikti paneinti* WP 220r,21

b) *Teip̃ ne tur̃ bažnicžia Diėwo fúkėfniu nepriėtėlu kaip heretikūs / kuríu wifsas fiejóimas ani to yra / idani ia ißnaikintu / ir neř kitós priežaftiės / del' ko ing̃ Bažnicžia wėrzes ir kėmbás / wienát' idánt' plėßitu ir draskítu / ir ing̃ tūlas sektás izbarftitu tas awėles / kures W. Chríftus Iėfus / tíkras piemũ furínko wieniben'. DP 303,25*

Jo kilmė, raida ir vartosena taip pat dar nepakankamai ištirti ir aprašyti.

8.2. Latvių kalboje taip pat esama būdvardinių priesagos *-*āk*- vedinių, tačiau jie reiškia didesnę ypatybės kiekį (*mazāks, labāks*; plg. lietuvių kalboje ribotą ypatybės kiekį reiškiančius *mažokas, gerokas*). Skaitvardiniams būdvardžiams ir kokybiniams įvardžiams daryti joje paplito priesagos *-*ādo*- vediniai (*citāds, trejāds*), laikomi šios kalbos naujove (Ambrazas 2011: 94–95).

8.3. Prūsų kalboje priesagos *-*āk*- vediniai nevartojami, tačiau panašių semantinės raidos kelią kaip ir lietuvių *vienok* greičiausiai bus nuėjęs žodis *ainawijdi* „tačiau, juk“. Jį Vladimiras Toporovas laiko morfologiškai ambivalentišku (t. y., neaiškiu; 1975: 61), o Vytautas Mažiulis – prieveiksmiu, kurio *-i* atsiradusi vietoj senesnės *-ai* (1988: 55). Panašiai formų *ainawīdai* ir *ainawijdi* kilmę bei raidą aiškino dar Jānis Endzelīns. Jų semantiką jis gretino su lie. *vienók* : *vienók(a)s* ir le. *jednak* : *jednaki* (1943: 138). Prieveiksmį *ainawīdai* V. Mažiulis laiko padarytu iš būdvardžio **ainavīds*, kurio darybą ir reikšmę aiškina taip:

pr. adj. **ainavīds* „vienoks“ < **ainavīdas* < *aina-* (žr. *ains*) + **vīda-* (Endzelīns SV 84, 92), kuris – giminė su la. veīds „išvaizda, būdas“; lie. véidas „veidas; išvaizda“; rus. вид „išvaizda“; serb.-chorv. vīd „matymas, išvaizda“ ir kt., gr. φειδος „išvaizda“ ir kt., žr. s. v. widdai; pr. **vīda-* (subst.) reiškė greičiausiai „matymą“ > „išvaizdą“ (plg. Trautmann AS 297, Endzelīns SV 84, Fraenkel LEW 1216), taigi pr. **ainavīda-* buvo „kas vienōs (= vienokios) išvaizdos“ > „vienoks, panašus“; plg. la. viēnveidīgs „vienokias, vienodas“ (Mažiulis 1988: 54).

Albertas Rosinas, remdamasis V. Toporovu (1975: 51), nagrinėjamų žodžių komponentą **-vīd-* jau laiko priesaga, kilusia iš žodžio, turėjusio reikšmės „rūšis, pavidalas, forma“. Jis rekonstruoja prūsų kalbos kokybinį įvardį **ainavīdas*, priešinamą skiriamajam **kitavīdas* (2009: 305).

8.4. Kitą žodžio *vienok* semantinės raidos paralelę randame senovės graikų kalboje. Joje iš įvardžio ὁμός „vienoks, toks pat“, per prieveiksmį ὁμῶς „taip pat“ išsirutuliojo priešinamoji dalelytė arba jungtukas ὁμοῦ „tačiau, vis dėlto, vis tik“ (žr. Bednarczuk 1966: 38; 1971: 127, 150; Frisk 1970: 390; LFE 2004: 706).

9. Visa išdėstyta medžiaga, atrodo, leidžia žodį *vienok* laikyti savu, lietuvišku, o ne skolintu. Dabar grįžkime prie jungtuko *vienok* kodifikavimo istorijos ir pasidomėkime, kada ir kodėl jis imtas taisyti. Pradėkime nuo bendrinės kalbos pagrindus klojusių lietuvių kalbotyros autoritetų.

9.1. K. Būga 1909 m. *Kalbos dalykuose* paaiškines, kad šis jungtukas rašytinas su baigmeniu <k>, o ne <g> (remiasi forma *vienokiai* M. Daukšos *Katekizme*), net neužsimena apie jo galią slavišką kilmę, tik nurodo, kad „*Vienók*, kaip rodo Daukšos (1595 m. Kat. ed. E. Volteri pag. 9₂₈) *wienoki-g'*, gimė iš senesnės pirmalytės *vienóki*, plg. *eīk* = *eīki*.“ (Būga 1958: 113).

Jonas Jablonskis jungtuką *vienok* mini jau 1901 m. gramatikoje, tačiau tik kaip nuolaidos šalutinių sakinių jungimo priemonę:

Jei įvedamasis sakinytis yra atleidžiamasis (Concessivsatz) arba turi atleidžiamąjį sakinio prasmę, tad tikrasis sakinytis, po jo statomas, turi dažnai sąjungą *vienok, tik (tik)*.

Pavyzdžiai. *Kad ir tėvai jau išmirė, vienok vaikai neištvirko.* (Jablonskis 1957: 156).

1922 m. gramatikoje tas pats sakinyš jau duodamas su poriniu jungtuku *kad ir... tačiau* (ten pat, 351). Toliau šioje gramatikoje rašoma: „jei šalutiniame [sakinyje] yra *nors, norint, kad ir*, tad pagrindiniame gali būti *tačiau* arba *bet...*“ – kaip matyti, jungtukas *vienok* čia neminimas (ten pat, 352). Šį jungtuką J. Jablonskis nurodo savo svarbiausiame sintaksės veikale – 1911 metais išėjusioje *Lietuvių kalbos sintaksėje*. Kaip taisyklingus nuolaidos aplinkybės šalutinius sakinius jis pateikia tokius Žemaitės pavyzdžius:

Nors nė žodelio į vienas-antrą neištarė, vienok labai daug apipasakojo. Troba *nors* supuvusi, suleidau (suleidžiau) vienok keturias bobas. *Nors* oras truputį atvėso, vienok prakaitu rasoja visų kaktos³. *Nors* rankos raudonos, nosys mėlynos, vienok taškosi vaikai po minkštą sniegą, braido po klaniukus. (Jablonskis 1957: 502).

Tiesa, žodis *vienok* juose eina antruoju sudėtinio jungtuko dėmeniu. Sakinį su vieniniu jungtuku *vienok* Jablonskis yra pataišęs 1925 m.:

Net tie, kurie lietuvių kalbą žino, vienog gėdysi ją vartoti viešai = Lietuvių kalbą ir tie gėdysi viešai vartoti (gėdis viešai lietuviškai šnekėti net tie), kurie paprastai ją kalbasi ir moka (cituojuama iš: Piročkinas 1986: 163).

Tačiau šiame pavyzdyje ne (tik) taisytas jungtukas *vienok*, o pertvarkyta visa sintaksinė pirminio sakinio sandara.

Vieną iš J. Jablonskio pateiktų sakinių (tik jau be nuorodos į Žemaitę) sintaksės kurso, Vilniaus universiteto studentams skaityto iki 1959 metų, konspektuose mini ir Juozas Balčikonis: *Nors oras truputį atvėso, vienok prakaitu rasoja visų kaktos*. (Balčikonis 1982: 128).

Svarbiame Prano Skardžiaus veikale *Die slavischen Lehnwörter im Altlitauischen* (Skardžius 1998) jungtukas *vienok* neminimas, galbūt nelaikomas skoliniu.

9.2. Pirmaisiais pokario dešimtmečiais jungtukas *vienok* pateikiamas atsargiai, tačiau dar netaisomas. Jis paaiškintas sinonimu *tačiau* Vokietijoje Lietuvių tremtinių bendruomenės išleistame *Lietuvių kalbos vadove* (LKV 1950, *sub voce*). *Dabartinės lietuvių kalbos žodyno* pirmojoje laidoje (DLKŽ 1954, *sub voce*) jis laikomas prievoksmiu ir taip pat netaisomas, tik dėl reikšmės ir vartosenos skaitytojas nukreipiamas į jungtuko *tačiau* straipsnį. Jono Balkevičiaus *Dabartinės lietuvių kalbos sintaksėje* jungtukas *vienok* neminimas nei sujungiamųjų priešpriešinių, nei prijungiamųjų nuolaidos sakinių skyriuose, tačiau jis dar nurodomas kaip galima dvigubos jungtuko (su *nors* šalutiniame sakinyje) atliepiamoji dalis (Balkevičius 1963: 317). Jono Palionio monografiniame XVI–XVII a. lietuviškų raštų kalbos tyrime jungtukų vartojimui skirta vienuolika paragrafų (Palionis 1967: 201–208). Viename jų specialiai aptarti nelietuviškos kilmės jungtukai, tačiau dažnai senuosiuose raštuose vartojamas jungtukas *vienok* jame nepaminėtas.

9.3. Viena pirmųjų jungtuką *vienok* netaisyklingu paskelbė, rodos, Julija Žukauskaitė. *Lietuvių kalbos gramatikos* antrame tome (LKG 2 1971) jos parašyto skyriaus apie jungtuką įvadinėje pastraipoje apie priešpriešinius jungtukus teigiama:

³ *Lietuvių kalbos žodyno* devynioliktame tome, išėjusiam 1999 m., šis J. Jablonskio tinkamu laikytas Žemaitės sakinyš su poriniu jungtuku *nors... vienok* pateikiamas kaip nevartotinas (LKŽe, *su voce*).

Pasitaiko čia (senesniuose raštuose ir tarmėse – A. J.) jungtukų, literatūrinėje kalboje iš viso nevartotinių, nes jie nenorminiai – nelietuviški (*alè, àle*) ar ne visai lietuviški (*bile tik, vienók*). (ten pat, 663)

Kitame puslapyje pridedama:

Iš seno yra žinomas ir priešpriešinis jungtukas *vienók*. Tačiau dabartinėje literatūrinėje kalboje jis taip pat (kaip ir jungtukas *ale* – A. J.), galima sakyti, nebevertojamas. (ten pat, 664).

Prijungiamųjų nuolaidos jungtukų poskyryje minimas ir porinis jungtukas *nors... vienok*: „§1058. Senėlesniuose raštuose retkarčiais randame pavartotą ir porinį jungtuką *nórs... vienók*.“ Ir duodami du pavyzdžiai iš Žemaitės ir Jono Biliūno raštų:

Nors rankos raudonos, nosys mėlynos, vienok taškosi po minkštą sniegą, braido po klaniukus... ŽemR I 288. Nors ore sprogo ir žydėjo medžiai, vienok sėdėjau savo kambary: rengiaus prie egzaminų BilR₁ I 53. (ten pat, 695).

Apie šio jungtuko nelietuviškumą ar netinkamumą vartoti čia jau nieko nepasakyta.

Trečiame šios gramatikos tome, skirtame sintaksės dalykams (LKG 3 1976), vieninis jungtukas *vienok* arba porinis *nors... vienok* neminimi visai – matyt, laikomi „ne visai lietuviškais“ ir neteiktiniais. Nagrinėjamųjų jungtukų veltui ieškotume ir DLKG – jie tenai nemini. Galbūt dėl aiškaus norminamojo šios gramatikos pobūdžio.

9.4. Po akademinės gramatikos išėjusiuose visuomenei ir mokykloms skirtuose leidiniuose jungtukas *vienok* sutartinai taisomas, dažnai net nenurodant taisymo pagrindo. Keli tie patys iliustraciniai pavyzdžiai keliauja iš knygos į knygą...

Trumpas kalbos vadovas sieja jungtuką su rus. *однако* ir lenkų *jednak* ir taiso į *tačiau*. Pateikiamas pavyzdys: *Buvo daug jam sunkių valandų, vienok (= tačiau) ištvėringas žemaitis atsilaukė.* (TKV 1972: 79).

Jau pirmajame populiaraus visuomenei skirto leidinio *Kalbos praktikos patarimai* leidime *vienok* vertinamas kaip neteiktinas vertinys (n. vert.), kurį siūloma keisti jungtuku *tačiau* (KPP 1976: 305). Antrajame leidime prie pakaitų pridėtas ir jungtukas *vis dėlto*. Pateikiami du tokio taisymo pavyzdžiai:

Buvo jam daug visokių valandų, vienok (= tačiau, vis dėlto) jis nepalūžo. Vienok (= Tačiau) tas gydymas buvo nesėkmingas. (KPP 1985: 343).

Aldono Pupkio aukštųjų mokyklų vadovėlyje *Kalbos kultūros pagrindai* (1980) *vienok* taisomas ne sintaksės, o leksikos skyriuje kaip „visai neįmanomos darybos“ vertalas. O „vertalais kalbos kultūroje vadiname tik tokius žodžius, kurie neteikiami vartoti bendrinėje kalboje jokiam kontekste“ (Pupkis 1980: 108).

Arnoldo Piročkino *Administracinės kalbos kultūros* skyriuje „Jungtukai ir dalelytės“ rašoma:

Vis dar pasitaiko senas slaviškų jungtukų *однако, jednak* vertinys *vienok*, visai lengvai pakeičiamas lietuvišku jungtuku *tačiau*, pvz.: *Vienok (= Tačiau) miesto liaudies švietimo skyrius ne visada informuoja apie renginius.* (Piročkinas 1990: 107).

Prano Kniūkštos sudarytame *Lietuvių kalbos žinyne* (1998) jungtukas *vienok* minimas skyriuje „Nevartotini netaisyklingi vertiniai“ (autorė Danutė Tarvydaitė). Kaip įprasta, jį siūloma keisti jungtukais *bet*, *tačiau*, pateikiamas tas pats chrestomatinis pavyzdys apie nepalūžusį žemaitį (LKŽin 1998: 438). Atitinkamame sudėtinio sakinio skyriuje šis jungtukas visai neminimas.

9.5. Iš šios probėgšmais atliktos jungtuko *vienok* kodifikavimo lietuvių kalbotyroje apžvalgos matyti, kad be atodairos taisyti jis imtas maždaug nuo praėjusio amžiaus aštunto dešimtmečio pradžios, išėjus antrajam *Lietuvių kalbos gramatikos* tomui, kuriame jis paskelbtas nenorminiu ir bendrinėje kalboje nevartotinu.

10. Baigdamas pakartosiu, kad jungtukas ir dalelytė *vienok* yra senas lietuviškas žodis. Jis greičiausiai nėra nei skolinys, nei vertinys, o sutrumpėjęs priesagos *-*āk*- vedinys iš skaitvardinio įvardžio šaknies *vien-*. Todėl galėtų būti laikytinas tinkamu bendrinei lietuvių kalbai.

ŠALTINIAI

- ALEW: *Altlitauisches etymologisches Wörterbuch*, projekto vadovas W. Hock. Prieiga internete: <http://www2.hu-berlin.de/indogermanistik/alew.php>.
- DLKT: *Dabartinės lietuvių kalbos tekstynas*. Prieiga internete: <http://tekstynas.vdu.lt/>.
- DKKS: *Didžiųjų kalbos klaidų sąrašas*. Prieiga internete: <http://www.vlkk.lt/lit/lt/klaidos/%20zodyno3>.
- DP: Poſtilla CATHOLICKA. Tái eſt: Iſguldimas Ewangeliu kiekvienos Nedelos ir Bwętes per wiffús metús. Per Kúnigá MIKALOIV DAVKSZ{A} Kanoníká Médnikų / iſ ſékiſko pergúldita. Su walá ir daláidimu wíreufiuių. W Wilniui / Drukárnioi Akadémios SOCIETATIS IESV, A. D. 1599. Prieiga internete: <http://www.lki.lt/seniejirastai/db.php?source=2>.
- LKŽe 2005: *Lietuvių kalbos žodynas* 1–20 (elektroninis variantas). Vyr. red. G. Naktinienė, Vilnius: Lietuvių kalbos institutas. Prieiga internete: www.lkz.lt.
- MžG II: *Gesmes Chriſczoneiſkas gedomas baſniczoſu per Welikas ir Sekminias ik Aduenta. Iſchſpauftas Karalauczui / núg Jona Daubmana. Metu Diewa / M. D. LXX. Cituojama iš: G. Subačius, red., *Martynas Mažvydas. Katekizmas ir kiti raštai. Catechismus und andere Schriften*, Vilnius: Baltos lankos, 1993, 287–636.*
- SP I: PUNKTY KAZAN od Adwentu áſ do Poſtu / *Litewskim ięzykiem, z wytłumáczeniem ná Polskie PRZEZ Kſiędzá KONSTANTEGO SZYRWIDA / Theologá Societatis IESV / Z DOZWOLENIEM STARSZYCH* wydáne. W WILNIE W Drukárni Akadémiey Societatis Iesv Roku M.DC.XXIX. Cituojama iš: *Šyrwids Punktay sakimu (Punkty kazań)*, Teil I: 1629, Teil II: 1644, litauisch und polnisch mit kurzer grammatischer Einleitung herausgegeben von Dr. Franz Specht, Professor an der Universität Halle-Wittenberg, Göttingen: Vandenhoeck & Ruprecht, 1929.
- WP: ISCHGVLDIMAS EVANGELIV PER WISVS METTVS, SVRINKTAS DALIMIS ISCH DAVGIA PASTILLV, TAI EST ISCH PASTILLAS NICVLAI HEMINGY, ANTONY CORVINI, IOANNIS SPANGENBERGI, MARTINI LVTHERI, PHILIPPI MELANTHONIS, IOANNIS BRENTY, ARSATY, SCHOPER, LEONARDI KVLMĀNI IODOCY WILICHI IR ISCH KITTV φ. Prieiga internete: <http://www.lki.lt/seniejirastai/db.php?source=37>.
- WuP: Poſtilla Catholicka Mnieyſza. To ieſt: Krotkie Kazánia / álbo wykłády ſwiętych Ewángeliy / ná káſda Niedſziele / y ná káſde ſwięto przez cály rok / według náuki prawdſziwey Koſciołá Chrzeſcójánſkiego Powſechnego. [...] Przez D. IAKVBA WVYKA z Wágrowcá / Theologá Spcietatis IESV. [...] W KRAKOWIE, w Drukárniey Andrzejá Piotrkowczyká / Roku Pánſkiego / 1590. Cituojama iš:

Mikalojaus Daukšos 1599 metų POSTILĖ ir jos šaltiniai. Leidimą parengė J. Palionis, Vilnius: Baltos lankos, 2000.

LITERATŪRA

- Ambrasas S. 2011: *Būdvardžių darybos raida*, Vilnius: Lietuvių kalbos institutas.
- Balčikonis J. 1982: *Rinktiniai raštai 2*, sudarė A. Pupkis, Vilnius: Mokslas.
- Balkevičius J. 1963: *Dabartinės lietuvių kalbos sintaksė*, Vilnius: Valstybinė politinės ir mokslinės literatūros leidykla.
- Bednarczuk L. 1966: Spójnik adwersatywny w językach indoeuropejskich. – *Lingua Posnaniensis* 11, 33–46.
- Bednarczuk L. 1971: *Indo-European Parataxis*, Kraków: Wydawnictwo Naukowe Wyższej Szkoły Pedagogicznej.
- Būga K. 1958: *Rinktiniai raštai 1*, sudarė Z. Zinkevičius, redagavo V. Mažiulis, Vilnius: Valstybinė politinės ir mokslinės literatūros leidykla.
- Būga K. 1961: *Rinktiniai raštai 3*, sudarė Z. Zinkevičius, redagavo V. Mažiulis, Vilnius: Valstybinė politinės ir mokslinės literatūros leidykla.
- DLKG 1994: *Dabartinės lietuvių kalbos gramatika*, Vilnius: Mokslas.
- DLKŽ 1954: *Dabartinės lietuvių kalbos žodynas*, atsak. red. J. Kruopas, Vilnius: Valstybinė politinės ir mokslinės literatūros leidykla.
- DLKŽ 2000: *Dabartinės lietuvių kalbos žodynas*, IV leidimas, vyr. red. S. Keinys, Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidybos institutas.
- Endzelīns J. 1943: *Senprūšu valoda – Jānis Endzelīns. Dabu izlase 4-2*, sast. un red. Dambe, V., Grīse, R., Hirša, Dz., Rīga: Zinātne, 1982).
- Fraenkel E. 1965: *Litauisches etymologisches Wörterbuch*, Heidelberg: Carl Winter, Göttingen: Vandenhoeck und Ruprecht.
- Frisk H. 1970: *Griechisches etymologisches Wörterbuch 2*, Heidelberg: Carl Winter Universitäts Verlag.
- Jablonskis J. 1957: *Rinktiniai raštai 1*, sudarė J. Palionis, Vilnius: Valstybinė politinės ir mokslinės literatūros leidykla.
- Jasanoff J. 2009: Notes on the Internal History of the PIE Optative. – *East and West. Papers in Indo-European Studies*, K. Yoshida, B. Vine (eds.), Bremen: Hempen, 47–78.
- Kazlauskas J. 1968: *Lietuvių kalbos istorinė gramatika*, Vilnius: Mintis.
- Klingenschmitt G. 2008: Erbe und Neuerung bei Akzent und Ablaut in der litauischen Morphologie. – *Kalbos istorijos ir dialektologijos problemos 2*, D. Mikulėnienė, S. Ambrasas (red.), Vilnius: Lietuvių kalbos institutas, 180–215.
- Kortland, F. 1975: *Slavic Accentuation. A Study in Relative Chronology*, Lisse: Peter de Ridder.
- Kortland, F. 1985: Long vowels in Balto-Slavic. – *Baltistica* 21-2, 112–124.
- KPP 1976: *Kalbos praktikos patarimai*, sudarė A. Pupkis, Vilnius: Mokslas.
- KPP 1985: *Kalbos praktikos patarimai*, sudarė A. Pupkis, 2-as pataisytas ir papildytas leidimas, Vilnius: Mokslas.
- LFE 2004: *Lexicon des frühgriechischen Epos 3*, begründet von Bruno Snell, Göttingen: Vandenhoeck & Ruprecht.
- LKG 2 1971: *Lietuvių kalbos gramatika 2*, red. K. Ulvydas, Vilnius: Mintis.
- LKG 3 1976: *Lietuvių kalbos gramatika 3*, red. V. Ambrasas, Vilnius: Mokslas.
- LKV 1950: *Lietuvių kalbos vadovas*, sudarė Pr. Skardžius, St. Barzdukas, J. M. Laurinaitis, Bielefeld: Deutscher Heimat-Verlag.
- LKŽin 1998: *Lietuvių kalbos žinynas*, sudarė Pr. Kniūkšta, Kaunas: Šviesa.
- Mažiulis V. 1988: *Prūsų kalbos etimologijos žodynas 1: A–H*, Vilnius: Mokslas.

- Petit D. 2005: Das litauische Adverb *anksti* 'früh'. – *Studia Etymologica Cracoviensia* 10, 141–156.
- Palionis J. 1967: *Lietuvių literatūrinė kalba XVI–XVII a.*, Vilnius: Mintis.
- Piročkinas A. 1986: *Jono Jablonskio kalbos taisymai*, Kaunas: Šviesa.
- Piročkinas A. 1990: *Administracinės kalbos kultūra*, Vilnius: Mintis.
- Pronk T. 2012: Proto-Indo-European long vowels and Balto-Slavic accentuation. – *Baltistica* 47-2, 205–247.
- Pupkis A. 1980: *Kalbos kultūros pagrindai*, Vilnius: Mokslas.
- Rosinas A. 2009: Baltų kalbų įvardžių semantinė ir morfologinė struktūra, Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidybos institutas.
- Skardžius P. 1996: *Rinktiniai raštai 1: Lietuvių kalbos žodžių daryba*, parengė A. Rosinas, Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidybos institutas.
- Skardžius P. 1998: *Rinktiniai raštai 4: Moksliniai straipsniai ir studijos*, parengė A. Rosinas, Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidybos institutas.
- Sławski F. 1952–1956: *Słownik etymologiczny języka polskiego 1: A–J*, Kraków: Nakładem Towarzystwa Miłośników Języka Polskiego.
- Słownik 1960–1962: *Słownik staropolski 3: I–K*, Wrocław – Kraków – Warszawa: Zakład Narodowy Imienia Ossolińskich; Wydawnictwo Polskiej Akademii Nauk.
- Smoczyński W. 2007: *Słownik etymologiczny języka litewskiego*, Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla.
- TKV 1972: *Trumpas kalbos vadovas*, parengė V. Grabauskas, redagavo A. Šoblinskas, Vilnius.
- Торогов V.N. 1975: Торогов В.Н. *Прусский язык: Словарь 1: A–D*, Москва: Наука.
- Villanueva Svensson M. 2011: Indo-European long vowels in Balto-Slavic. – *Baltistica* 46-1, 5–38.
- Zinkevičius Z. 1981: *Lietuvių kalbos istorinė gramatika 2*, Vilnius: Mokslas.

Gauta 2014 12 05

THE FATE OF THE WORD *VIENOK*

S u m m a r y

The article discusses the origins of the word *vienok*, its use and codification. It is considered that this word is not a loan-word but an own word resulting from autonomous Lithuanian language. Its use in the standard language should not be reprehended.

KEYWORDS: loan-words, inherited lexis, codification.

ARTŪRAS JUDŽENTIS
Lietuvių kalbos institutas
Petro Vileišio g. 5, LT-10308 Vilnius
arturas.judzentis@gmail.com